

Leeswijzer

Deze *Inleiding in de pedagogiek – primair onderwijs* bestaat uit drie delen. Deel 1 richt zich op de praktische kant van het opvoeden en bevat veel *praktijkvoorbeelden*, terwijl de theorie achter de praktijk in deel 2 aan bod komt.

De eerste drie hoofdstukken van deel 1 behandelen basisbegrippen en standaardsituaties waar het opvoeden betreft. Hoofdstukken 3 tot en met 6 gaan wat meer in op de omgang tussen de leerkracht en de leerling.

In deel 2 komen wetenschappelijke theorieën met betrekking tot de pedagogiek en de invulling daarvan aan bod. In dit deel wordt steeds de link gelegd met de praktijk uit deel 1. Zo wordt het de eerstejaars pabostudent gemakkelijker gemaakt de theorie in zich op te nemen omdat die dan in de context van de behandelde voorbeelden kan worden gelezen.

Het derde deel bestaat uit opdrachten en casussen die de docent tijdens de colleges kan behandelen en waar studenten mee aan de slag kunnen, en een *docentenhandleiding* waarin de antwoorden van de verwerkingsopdrachten zijn opgenomen. Deel 3 is te vinden op: www.lerarencampus.nl.

Ieder hoofdstuk begint met *leerdoelen* gevolgd door een *inleiding*, en wordt afgesloten met een *samenvatting* en een aantal *verwerkingsopdrachten* waarmee de student zijn eigen pedagogische visie kan ontwikkelen.

Het boek bevat *margewoorden*: belangrijke begrippen zijn gearceerd in de tekst daar waar ze worden uitgelegd.

Achterin is een *register* opgenomen, zodat kernbegrippen kunnen worden teruggevonden in de tekst.

Opvoeden wordt gedaan door de vader en/of moeder van het kind, maar kan ook worden gedaan door een andere opvoeder of verzorger. In het boek wordt voor allen de term *ouder* gebruikt, in het enkelvoud. Zo kunnen ook onder *het kind* één of meerdere kinderen worden verstaan. In de teksten die specifiek ingaan op de onderwijsleersituatie worden de termen *de leerkracht* en *de leerling* gebruikt. Deze twee termen kunnen eveneens verwijzen naar meerdere leerkrachten en leerlin-

gen in de klas of school. Voor het leesgemak wordt naar de ouder, het kind, de jongere, de leerkracht en de leerling steeds verwezen als ware het een mannelijk persoon, met 'hij' of 'hem'. Het moge duidelijk zijn dat steeds tevens de vrouwelijke variant kan worden bedoeld.

Deel 1

De opvoedkundige benadering

- 1 Het begrip opvoeding
- 2 Het opvoedproces
- 3 De verschillende ontwikkelingsgebieden van het kind
- 4 De rol van de leerkracht in de school
- 5 De verschillende opvoedingsmilieus in relatie tot de leerkracht
- 6 Problematische opvoedingssituaties, hoe ga je er als leerkracht mee om?

Dit deel bestaat uit zes hoofdstukken die de eerstejaars pabostudent op eenvoudige wijze inzicht geven in wat opvoeden inhoudt en welke aspecten een rol spelen. Er wordt ook ingegaan op de omgang tussen de leerkracht en de leerling in het primair onderwijs.

In de eerste drie hoofdstukken ligt de nadruk op de basisbegrippen en standaard situaties waar het opvoeden betreft. In hoofdstuk 1 wordt ingezoomd op de basisdimensies van opvoeden, de vaste onderdelen van het opvoedkundig proces: grenzen stellen, controle uitoefenen, ondersteuning bieden en instructie geven aan het kind. Eigenlijk spelen deze dimensies niet alleen bij de opvoeding van kinderen een rol, maar maken ze gedurende het hele leven onderdeel uit van de 'opvoeding' van de mens tot een competent burger.

In hoofdstuk 2 wordt ingegaan op de relatie tussen het opvoedproces en variabelen zoals de gezinssamenstelling, het gezinstype waarin het kind opgroeit, de opvoedingsstijl van de ouder en het communicatiepatroon in een gezin. Het opvoedproces kan verder positief of negatief beïnvloed worden door de persoonlijkheid van de ouder. Ook komen de begrippen draagkracht en draaglast aan de orde, evenals de begrippen ouderlijk gezag en opvoedingsmacht.

Hoofdstuk 3 beschrijft de verschillende ontwikkelingsfasen die het kind in de leeftijd van 0 tot 18 jaar doorloopt, de daarbij behorende ontwikkelingstaken per ontwikkelingsgebied en de opvoedingsopgave waarvoor de ouder zich gesteld ziet. De ontwikkelingsfasen beslaan de psychologische, de cognitieve en de sociaal-emotionele ontwikkeling. Ook aan de ontwikkelingen bij het kind op het gebied van seksualiteit wordt aandacht besteed.

Hoofdstukken 4 tot en met 6 focussen meer op de positie en rol van de leerkracht. Hoofdstuk 4 is gewijd aan gedrag van de leerling in de klas en in de school. Ongewenst gedrag komt vaak voort uit leerproblemen, leerstoornissen (dyslexie, dyscalculie, dysorthografie) of gedragsstoornissen zoals ODD (oppositieel opstandige gedragsstoornis), CD (antisociale gedragsstoornis), ADHD of ADD of een autismespectrumstoornis. Een ander probleem waar leerkrachten bij hun leerlingen op school mee te maken kunnen krijgen is pesten. Van groot belang voor het welbevinden en het succes van de leerling op school is een gunstig pedagogisch klimaat, waarbij de manier waarop de leerkracht de leerling begeleidt een grote rol speelt.

Als wij het over opvoeding hebben, is het belangrijk om ons te realiseren dat opvoeding niet alleen plaatsvindt in het gezin maar ook op school en in de samenleving. In hoofdstuk 5 wordt daarom de rol behandeld van gezin, school en samenleving als opvoedingsmilieus die van invloed zijn op de ontwikkeling van het kind. Ook wordt de invloed beschreven van technologische ontwikkelingen binnen deze drie opvoedingsmilieus.

Hoofdstuk 6 behandelt problematische opvoedingssituaties die kunnen ontstaan bij de opvoeding van een kind. Ingrijpende gebeurtenissen en moeilijke situaties kunnen zorgen voor problemen die niet meer zonder professionele hulp kun-

nen worden opgelost. Problematische opvoedingssituaties kunnen zelfs leiden tot kindermishandeling. Er wordt uitgelegd hoe bij het ontstaan van opvoedingsproblemen, maar ook bij het oplossen ervan, bedreigende en beschermende factoren een rol kunnen spelen. Er wordt ook aandacht besteed aan het signaleren van problematische opvoedingssituaties door de leerkracht en hoe daarop gereageerd kan worden. In een bijlage bij het hoofdstuk is een signaleringslijst opgenomen die de student een indruk geeft van de gedragingen die het kind en de ouder kunnen vertonen bij een vorm van kindermishandeling.

1 Het begrip opvoeding

Leerdoelen

- Je kunt uitleggen wat het begrip 'pedagogiek' inhoudt, geredeneerd vanuit jouw opleiding.
- Je kunt aangeven wat het maatschappelijk belang van de vier basisdimensies is.
- Je kunt verbanden leggen tussen het circulaire proces en de uniciteit van het kind.
- Je kunt je een mening vormen over de invloed van de vier basisdimensies op de zelfredzaamheid, de zelfstandigheid en het zelfvertrouwen van het kind.
- Na het bestuderen van dit hoofdstuk kun je je een mening vormen over facetten die een rol spelen bij de omgang met de leerling op school.

1.1 Inleiding

In dit eerste hoofdstuk wordt om te beginnen in paragraaf 1.2 het begrip pedagogiek uitgelegd en een definitie van 'opvoeding' geformuleerd. In paragraaf 1.3 wordt dieper ingegaan op de vier dimensies die in de definitie worden genoemd. De basisdimensies 'ondersteuning bieden', 'instructie geven', 'controle uitoefenen' en 'grenzen stellen' kunnen samen als 'de opvoeding' worden gezien. Paragraaf 1.4 beschrijft de opvoedingsdoelen die de ouder hanteert bij de opvoeding van het kind. Ook de leerkracht hanteert deze opvoedingsdoelen in de omgang met het kind. Gedurende de uren dat het kind de school bezoekt, is de leerkracht medeopvoeder en dus opvoedingsverantwoordelijk voor het kind.

De vier basisdimensies komen in alle leeftijdsfasen van het kind terug in de opvoeding en zijn te beschouwen als een circulair proces, uitgelegd in paragraaf 1.5. Als de ouder samen met de leerkracht erin slaagt de opvoedingsdoelen – waarbij zelfstandigheid, zelfvertrouwen en zelfredzaamheid van het kind erg belangrijk zijn – te behalen, zal het kind goed in staat zijn om invulling te geven aan zijn eigen toekomstmogelijkheden. In paragraaf 1.6 wordt stilgestaan bij de verschillen tussen materiële en emotionele opvoeding. De geestelijke en sociale vorming in de opvoeding wordt in paragraaf 1.7 beschreven. Het hoofdstuk eindigt met een samenvatting en een aantal verwerkingsopdrachten voor de student.

1.2 Beschrijving van het begrip pedagogiek

Pedagogiek houdt zich bezig met de opvoeding van kinderen en jeugdigen van 0-18 jaar. De term 'pedagogiek' is oorspronkelijk afgeleid van het Griekse woord *paidagogia*, dat is samengesteld uit de woorden *pais*, wat 'kind' betekent, en *agogein*, wat 'leiden' betekent. Pedagogiek betekent dus 'kinderleiding'. Andere woorden voor pedagogiek zijn: opvoedkunde, opvoedingsleer of opvoedingswetenschap. Toch verschillen deze drie begrippen enigszins in betekenis:

- 1 **Opvoedkunde** richt zich op de vaardigheden van de opvoeder.
- 2 **Opvoedingsleer** richt zich op het vergaren van kennis over opvoeden.
- 3 **Opvoedingswetenschap** richt zich op het ontwikkelen van theorieën over en methoden met betrekking tot opvoeden.

Pedagogiek is een wetenschap die weliswaar ook gebruikmaakt van theorieën en resultaten uit andere wetenschappen maar heeft daarnaast eigen theorieën en methoden ontwikkeld. Daardoor heeft deze wetenschapsrichting een zelfstandige positie verworven binnen het wetenschappelijk denken.

De pedagogiek maakt voornamelijk gebruik van de psychologische, sociologische, filosofische, theologische (levensbeschouwelijke) en andragogische wetenschappen; deze worden dan **hulpwetenschappen** genoemd (Civas, 2009).

Het is moeilijk een pakkende definitie van opvoeding te geven. De volgende definitie is geïnspireerd door Kuipers (2008), Langeveld (1971), Malschaert en Traas (2009), en Rispens, Hermanns en Meeus (1996). Langeveld geeft aan dat opvoeding alle omgang is tussen het kind en volwassenen. In de omgang moet er liefde, geborgenheid en aandacht zijn. Malschaert en Traas leggen de nadruk op een opvoedrelatie waarbij intimiteit en veiligheid een rol spelen. Rispens, Hermanns en Meeus geven aan de hand van de vier dimensies grenzen stellen, instructie, ondersteuning en controle aan hoe opvoeding gestalte krijgt. Kuipers beschrijft opvoedingsdoelen, die gericht zijn op zelfstandigheid, zelfredzaamheid en zelfvertrouwen. Het opvoedgedrag dat de ouder ten opzichte van het kind in zijn handelen tentoonspreidt, kan leiden tot zelfstandigheid, zelfredzaamheid en zelfvertrouwen bij het kind. Met al deze inzichten in het achterhoofd, komen we tot de volgende definitie ten aanzien van opvoeding:

Definitie opvoeding

Opvoeding is alle omgang tussen ouder en kind waarbij gericht een relatie wordt aangegaan. In deze omgang biedt de ouder het kind liefde, geborgenheid, veiligheid, intimiteit, aandacht, grenzen, instructie, ondersteuning en controle. Hierdoor zal het kind tot zelfontplooiing komen en over het nodige zelfvertrouwen en de nodige zelfstandigheid en zelfredzaamheid beschikken om richting te geven aan zijn verdere leven.

Naar aanleiding van de definitie kan gesteld worden dat er sprake is van opvoeding als de volgende drie punten van toepassing zijn in de omgang met het kind:

- 1 Er is sprake van wederzijds respect tussen ouder en kind.
- 2 Het kind ervaart voldoende veiligheid bij, heeft vertrouwen in, kan rekenen op, voelt zich geaccepteerd door en krijgt ondersteuning van de ouder.
- 3 Het kind wordt uitgedaagd om eigen beslissingen te nemen en te experimenteren met nieuwe dingen, waardoor hij vertrouwen krijgt in zijn omgeving.

1.3 De vier basisdimensies van opvoeden

Opvoedgedrag kan worden uitgesplitst in vier basishandelingen, namelijk:

- 1 ondersteuning bieden
- 2 instructie geven
- 3 controle uitoefenen
- 4 grenzen stellen

Deze vier dimensies zijn met elkaar verbonden en kunnen door deze verbondenheid niet afzonderlijk toegepast worden in de opvoeding. Samen zorgen zij ervoor dat het kind zich door de verschillende ontwikkelingsfasen heen kan slaan om volwassen te worden. Deze dimensies worden beschreven door Rispens, Hermanns en Meeus (1996), die onderzoek hebben gedaan naar opvoeding in Nederland. Hun onderzoek betrof het opvoedgedrag van ouders en kinderen die in Nederland zijn geboren. Op grond van dit onderzoek mag gesteld worden dat deze dimensies niet alleen van belang zijn voor het kind dat in Nederland geboren is, maar dat alle kinderen gebaat zijn bij een opvoeding waarin deze vier dimensies een rol spelen. En niet alleen als kind, maar ook als leerling of werknemer in de school- of werksituatie heeft men te maken met deze dimensies. De leerling of werknemer heeft ook ondersteuning, instructie, grenzen en controle nodig van anderen om te kunnen presteren. Het toepassen van deze dimensies in de opvoeding maakt het voor iedereen gemakkelijker om zich, eenmaal volwassen, aan te passen aan eisen die aan hem gesteld worden.

Geïnspireerd door deze publicaties wordt in de volgende paragrafen het belang van de dimensies beschreven als basis voor de opvoeding van het kind (0-18 jaar). De wijze waarop deze basisdimensies in de opvoeding gestalte krijgen is afhankelijk van de waarden, normen en opvattingen van de ouder(s), al dan niet geboren in Nederland.

1.3.1 Ondersteuning bieden

Deković, Groenendaal, Noom en Gerrits (1996) hebben ondersteuning omschreven als het opvoedgedrag dat liefde en zorg voor het kind uitdrukt en dat zich richt op zijn fysieke en emotionele welzijn, waardoor het zich begrepen en geaccepteerd voelt. Zij geven de volgende voorbeelden ten aanzien van ondersteunend opvoedgedrag: bemoedigen, accepteren, helpen, samenwerken, affectie tonen en liefde bieden, aandacht en interesse tonen voor de handelingen, gedragingen en signalen van het kind en daar adequaat op reageren, en blijk geven van vertrouwen. Ten Haaf (1993) geeft aan dat het theoretisch mogelijk is om in deze dimensie verschillende factoren te onderscheiden, bijvoorbeeld warmte en responsiviteit. Empirisch onderzoek heeft uitgewezen dat deze factoren sterk aan elkaar gerelateerd zijn en dat alle opvoedingsgedragingen die onder de term ondersteuning vallen hetzelfde effect hebben, namelijk het bevorderen van de ontwikkeling van het kind (Deković, Groenendaal, Noom & Gerrits, 1996).

Ondersteuning zorgt ervoor dat het kind de wereld om zich heen met vertrouwen tegemoet treedt. Door de emotionele betrokkenheid, ‘warmte’ en affectie van de ouder te voelen wordt deze ondersteuning ervaren. Warmte en affectie zijn eigenlijk niet weg te denken uit de opvoeding; ze betekenen veel voor het welzijn van het kind. **Warmte** en **affectie** duiden op emotionele beschikbaarheid van de ouder.